

SZÁSZ ANNA

Esztertáska Alapítvány

Az Eszterek, ahogy magukat egymás közt nevezik, a szokványostól eltérő utat jártak be. Mire az alapítóányt formálisan és hivatalosan 2002-ben létrehozták, és a Fővárosi Bíróságon bejegyeztették, addigra már kiterjedt és sokrétű tevékenység állt mögöttük.

Az alapítók nők és zsidók. Ez kétszeresen is kisebbségi helyzet, vagy ha ez jobban megfelel a mai szóhasználatnak, másságuk kétszeres. Ebből adódóan ketősek a feladataik is.

Ha Európa, és benne Magyarország huszadik századi történetére gondolunk, különös tekintettel a hatvan évvel ezelőtti magyar holokausztra, akkor vélhetően mindkét területen külön-külön is van mivel foglalkozniuk, van mit felderíteniük.

Az alapítványról, az előzményekről, eddigi tevékenységükről, terveikről, valamint külső kapcsolataikról dr. Pécsi Katalin irodalomtörténéssel, az alapítók egyikével beszélgetek.

– Nézzük a kezdeteket! Hogyan, miért, milyen megfontolásból kezdtetek a nőkkel, a huszadik századi zsidó nőkkel foglalkozni?

– Ennek többféle előzménye volt. Az én generációm későn, felnőtt korában ébredt rá arra, hogy zsidó családba született, hogy a szüleinek, nagyszüleinek a holokauszt személyes élménye. De erről nem illett beszélni, ez a szocializmus évtizedeiben tabunak minősült. Nem akarok előreszaladni, mert erről a *Zsidó nő* című kiállításról és a kiállítással egy időben megjelent kötetéről később úgyis részletesebben kell majd beszélünk, annyit azonban megelőlegeznék, hogy a kötetben szereplő tanulmányomban személyes élményeim között említtem meg, hogy mi, a túlélők gyerekei, gyaníthatólag először Semprun és Peter Weiss frissen megjelent műveiből rakosgattuk össze a mozaikokat, nem pedig a szüleinek magyar kortársainak visszaemlékezéseiből.

– *Ha megengeded, idézek Az eltűnt írónők nyomában című tanulmányodból: „Emlékszem, milyen döbbenet olvastam valamikor a 80-as évek közepe táján Spiró György indulatos írását az ÉS-ben, ami azt vetette az irodalomkritika szemére, hogy szándékosan elhallgatja Kertész Imre 1975-ben megjelent Sorstalanságát. Mondanom sem kell, hogy ifjú irodalmár létemre, én sem hallottam még akkor róla, és csak a következő kiadásakor, 1985-ben vettem meg és olvastam el. Éppen egy női regény, Ember Mária Hajtúkanyarja nyitotta meg a sort, 1974-ben. (Felteszem, hogy nem én vagyok az egyetlen, aki csak később, Száraz György könyvének utalásából figyeltem fel rá.)”*

– *Mármint itt a holokauszt feldolgozásáról van szó a magyar irodalomban, ennek a késői, a hetvenes években elindult hullámáról, és a Ti nemzedéketek még későbbi rá- illetve föleszméléséről.*

– Igen, ez valóban így történt, ahogy azt leírtam. De a nyolcvanas évek végén, és különösen a rendszerváltozás után nyitottabbá vált a társadalom, utazni lehetett, megismerkedni a nyugati világgal. Engem például éppen Németországban ért egy olyan élmény, amely ráébresztett arra, hogy a zsidósághoz érzelmileg is közöm van. Attól kezdve elég tudatosan foglalkoztam a „honnan jöttem? hová tartozom?” kérdéssel. A női mivoltunkból eredő másságunk ugyancsak a kilencvenes évektől kapott teret és hangot a különböző diszciplínák hazai kutatásaiban.

De, hogy most egész konkrétan beszéljek a kezdetekről: 1999-ben a *Szombat* című folyóirat főszerkesztője fölajánlotta, hogy szívesen közölnék a nőnapra számukban egy olyan összeállítást, amely a közéletben jelentős szerepet játszó zsidó nőkkel foglalkozik.

Ebből az alkalomból készítettem interjút *Szeszler Annával*, a Lauder iskola igazgatónőjével, *Lóránd Zsuzsa* szobrásszal, *Kelemen Kata* rabbinővel, *Balla Zsófia* költőnővel, és *Balla Margit* festő-grafikus-rendezővel, aki ugyan nem zsidó, de akit sok szál fűz a zsidósághoz.

Ennek a szép címlappal megjelent számnak komoly sikere lett, rövid időn belül az utolsó példányszámig elfogyott.

Ekkor ismerkedtem meg *Pető Andreával*, Magyarország első nőörténelemével, aki nemcsak műveli ezt a ma még új tudományágat, hanem tanítja is.

Valójában ezekből az interjúkból szűrtem le azt a következtetést, hogy a nők a zsidó hivatalos szervezetekben, a zsidó közéletben, hasonlóképpen, mint az egész magyar közéletben, csak a másodvonalban vannak jelen.

Az egyszeri nőnapra megjelenés a *Szombat*-ban 2001-től vált rendszeressé, 2001 januárjától kaptunk annyi helyet a folyóiratban, hogy egy külön női rovatot tudtunk írni-szerkeszteni. Amikor ez a lehetőség fölmerült, leültünk néhányan a Centrál kávéházban, és megpróbáltunk nevet keresni a leendő rovatnak. Gondolatban végigpörgettük az *Ószövetséget*, a benne szereplő nők közül Eszter királynéra esett a választásunk, aki a perzsa birodalomban élő zsidókat megmentette a pusztulástól. És hogy miért éppen Eszter Tászkája? Bár a purimi elbeszélésnek vitathatatlanul ő a hősnője, a hétköznapi történelem mégis élénkebb fantáziával rajzolta meg a férfiszereplőket, különösen Hámánt, a gonoszt, aki a zsidókat el akarta veszejteni, furcsa módon az ő nevét még az ünnepi alkalmakkor készülő süteményben is megörökítette. *Hámántáska*, így nevezik ezt a süteményt. Mi viszont a nőkre akarjuk a reflektorfényt irányítani. Évek óta hordozom magamban egy magyar költőnő szavait, aki valahogy így mutatta be önmagát: *a linzertészta rácsain át szemlélem a világot...* Fiatalabb koromban nyugtalanított ez az önjellemzés, ma, kissé érettebben, fogékonyabb vagyok a másságból fakadó előnyökre, a linzerrács aspektusából jó esetben olyan rejtett világ tárulhat fel, amelynek megismerése nélkül férfiak-nők, valamennyien szegényebbek maradnánk.

Eszter kiborítja tehát *tászkáját*, amelyből könyvek, levelek, feljegyzések garmada hullik elénk, emlékek és emléktárgyak, esetleg akad még egy pár rácsos, és a purimi ünnepből visszamaradt, négysarkosra hajtogatott sütemény...

Metaforák nélkül: az állandó rovatban a mai zsidó nő helyét és sze-

repét kívántuk megismerni, megismertetni, körüljárni a magyar és a modern európai társadalomban, női és zsidó oldalról.

A rovatot, illetve az *Esztertáska Műhelyt* eredetileg heten alapítottuk meg: *Pető Andrea* és *Juhász Borbála* nőtörténészek, *Wirth Judit* bölcsész–jogász, a *NaNE* aktivistája, *Sándor Mónika* pszichológus, *Toronyi Zsuzsanna*, a *Zsidó Múzeum* levéltárosa, *Kuti Andrea* akkor bölcsészhallgató, és jómagam.

Azóta *Kuti Andrea*, aki főként a vallás és a hagyomány iránt elkötelezett, levált rólunk, bennünket a vallás kevésbé érdekelt. Az évek során más tevékenysége miatt *Wirth Judit* és *Sándor Mónika* is megvált a műhelytől, *Juhász Borbála* pedig az *Esélyegyenlőségi Kormányhivatalba* került. Csatlakozott viszont hozzánk *Surányi Vera* (*Nemzeti Filmintézet* és *Filmarchívum*), aki a filmprogramjainkat szervezi és irányítja, valamint *Gazsi Judit* kisebbségkutató (*ELTE*), aki a pályázati lehetőségeket figyeli, és meg is írja a pályázatainkat.

Ha változó szereplőkkel és létszámmal is, de nemcsak alkalmilag összeverődött társaságként, egyszerű halmazként működünk, hanem csoportként, ami természetesen más minőség. Eleinte megbeszéltük, hogy egy-egy szám tartalmáért ki a felelős, de ez nem volt így megoldható, mert sokfelé vagyunk elkötelezve, elfoglalva, ezért a havi rovat felelős szerkesztője, vagy az egyes programok szervezője az, aki leginkább otthon van a témában. És persze, mindenki teszi a dolgát, amikor kell.

– Említenél néhányat az általatok feldolgozott témákról?

– Foglalkoztunk például a női szabadság formáival, a pészachal, a zsidó húsvétal kapcsolatban.

„A pészach” – így szól a bevezető – „egyik fontos motívuma a fizikai és érzelmi-spirituális szabadság megélése, és ennek az értéknek a fenntartása. Az ünnep része, hogy ilyenkor mindenki maga is átéli a kivonulást, és nem csak az »akkorit«, hanem a saját mindenkori elnyomása alól való szabadulását is. Ettől az ünnep népszerűsége és univerzalitása... a pészach eszméjéhez kapcsolódva a női szabadság formáit próbáljuk körüljárni. A szabadság persze bonyolult fogalom. Mi három, a nők számára fontos szemszögből – politikai, magánéleti és rituális síkon – szeretnénk bővíteni értelmezését.”

A politikai síkot *Juhász Borbála* jelenítette meg, cikkében Jugoszláviában, Argentínában és Izraelben működő női szervezetek ismertetésére vállalkozik.

Talán ma, a Spanyolországban történt iszonyú terrortámadás után időszerűbb, mint valaha az Izraelben és Jugoszláviában működő, *Nők Feketében* nevű, háborúellenes, etnikai tisztogatást és nemi erőszakot elítélő szervezet kiáltványának egy mondata, amely így hangzik: „Azért vagyunk csendben, mert nincs szó, amely kifejezhetné a háború és gyűlölet okozta tragédiákat...”

A magánélet problémáit a *Kadosh, Jelenetek egy ortodox házasságból* című izraeli filmmel kapcsolatban tárgyaltuk, még hozzá három szemszögből: egy enciklopédikus, egy radikális, és egy „szentimentális” nézőpontból.

Végül a pészach apropóján *Kuti Andrea* ír a nők rituális szerepének változásáról. A zsidó vallási szertartásokban a nőknek hagyományosan

csak háttérszerep jut, ma viszont kialakulóban van egy modernebb felfogású, a nőknek nagyobb aktivitásra lehetőséget nyújtó szertartásrend.

De foglalkoztunk azzal is, hogy milyen a hagyományos, és milyen a feminista zsidó esküvő, s hogy milyen komoly nehézségekbe ütközik az ortodox házasságokban a válás, ha az asszony a kezdeményező.

2002 nyarán magyarul is megjelent *Pearl Abraham* amerikai író-nőnek *A rabbi lánya* című regénye. Megjelenésekor én készítettem interjút a rovatban az író-nővel, és ismertettem is a regényt. Olyan könyvet vehetett kezébe az olvasó, amely a hagyományos zsidó közösség, egy haszid család mindennapi életét mutatja be, hitelesen, belülről, a család legidősebb lánya, tehát egy nő szemszögéből. Ezek nagyon fontos és hálás feladatok.

– *A külső kapcsolataitok – mert hiszen utaztok is, s az Esztertáska programjában időről időre szerepelnek a külföldön élő, Magyarországról elszármazott zsidó nők – mennyire hatnak, mennyiben módosítanak a felfogásotokon?*

– Különösen Pető Andrea az, aki sokat utazik, s általa sokféle helyi zsidó női szervezetről, mozgalomról kapunk információt. Hozzájutunk a feminista irodalom meghatározó műveire. A külső kapcsolatok révén valóban olyan világlátással, olyan gondolkodásmóddal, magatartásformákkal találkozunk, amelyek nálunk ismeretlenek. *Andrea* a nekem küldött leveleit, e-mailjeit sokáig a *sisterhood is powerful – a nővérség/testvériség/hatalom* jelmonddal zárta, utalva arra, hogy milyen fontos a nők különböző csoportjai, generációi közti szolidaritás, ami Magyarországon ma nem működik igazán. Azok a 20–30 éves fiatal nők, akik külföldön tanultak, és másként szemlélik a világot, önmagukat, mint az idősebbek, roppant fölényesek tudnak lenni. Úgy gondolják, hogy ők a mindentudás birtokosai, és eszükbe sem jut, hogy nem feltétlenül tehetségesebbek, mint az előttük járók, hanem a világ változott meg, és ők ennek köszönhetik, hogy külföldön folytathatják tanulmányaikat.

Másrészt viszont azok az ötvenesek, akik nagyon keményen megdolgoztak a tudományos, vagy az egyéb területeken elért pozíciójukért, nem segítik a kezdőket, azzal a felkiáltással, hogy „én is megszenvedtem, szenvedjen ő is”. Holott, mondja *Andrea*, és ebben teljesen igaza van: ez nem egy zéró összegű játszma, egymást igenis segíteni kell.

A közelmúltban interjút készítettem az USA-ban élő *Vasvári Lujza* nyelvészrel, a New York-i *Stony Brook University* professzorával, aki ott kint *magyar*, itthon *zsidó*, nem utolsósorban pedig nő, és egyetemi tanár. Mindenütt más. Más, mint a többség. De ebben a minőségében jól érzi magát. Ebből az interjúból tudtam meg, hogy az USA keleti parti, New York-i állami egyetemén az oktatók között sok a zsidó, és köztük is túlnyomó többségben vannak a nők. V. L. ezt azzal magyarázta, hogy az egyetemi hierarchiába a nőknek általában nehéz bekerülniük, s akik az állami egyetemekre sikerrel pályáznak, azok nagy valószínűséggel olyan családokból jönnek, amelyekben fontos volt a tudás.

A nőknek az USA-ban sem könnyű egyetemi karriert befutni, ott is érvényesül az *üvegplafon* effektus, vagyis, hogy a nők a hierarchiában csak egy bizonyos szintig juthatnak el.

A karrier építését a nők esetében, hasonlóképpen mint nálunk, hátráltatja, hogy energiájukat, idejüket megosztják a hivatás és a számukra fontos család között. De van egy másik tényező is, amiről kevesebbet

tudunk, nevezetesen, hogy az egyetemen tanító nők sokkal többet és intenzívebben törődnek a diákjaikkal, a diákok szakmai próbálkozásaival és személyes természetű problémáival, mint a tudományos karrierjükre koncentráló férfiak.

A két nem közötti különbség egyébként megnyilvánul az egymás közötti, és a diákokkal folytatott kommunikációban is.

– A társadalmi nemek között, a férfi-nő kommunikációval, úgy tudom, te is foglalkozol, tanítod is.

– Igen, ez a *gender studies*nak egy roppant érdekes ága. Kimutathatók a két nem kommunikációja közti különbségek. Más a nők és férfiak beszéd-regisztere. Másként is fogalmazunk: a férfiak több olyan nyelvtani szerkezetet használnak, amely az alá-fölérendelő viszonyokat fejezi ki, és főként monológokat folytatnak. A nők ellenben a párbeszéd hívei, mondataikban sok az *és*, ami a mellérendelő viszonyrendszer jele, hiszen a világunk kevésbé hierarchizált, kis és nagyobb jelentőségű dolgok egyaránt lehetnek számunkra fontosak.

A női irodalom is más, mint a férfirodalom, és a női történelem sem arról szól, amiről a férfiak által írott történelem.

Évek óta tervezzük, hogy magunkról, az *Esztertáska Műhely* tagjairól is írunk, a saját útjainkról, irányainkról, elköteleződéseinkről. Pető Andreával abban az évben és abból az apropóból készítettem interjút, amikor három kötete jelent meg: egy általa szerkesztett kötet a női esélyegyenlőségről Európában, egy saját műve, *Napasszonyok és Holdkisasszonyok* címmel (a mai magyar konzervatív nőpolitizálás múltjáról, jelenéről, a politikusnőkkel folytatott interjúk alapján), valamint egy kötet az általa szerkesztett *Feminizmus és történelem* című sorozatban.

Ebben az interjúban, amelyet a *Szombat* szerkesztősége nem közölt le, mert szerintük mi túlságosan feministák és túlságosan baloldaliak vagyunk, Andrea azt fejtegeti, hogy a pályakezdés éveit leszámítva őt egy dolog érdekelte: a nőtörténelem, amelyet másként kell művelni, mint a hagyományos értelemben vett történetírást. Angliában tapasztalta, hogy hogyan szerveződik és működik az ottani *Nőtörténelmi Hálózat*, amelyben a szakma és az amatőrök között nem alakul ki a nálunk jól ismert hierarchikus viszony. Ott azokat a civileket, akik mondjuk a családjuk, vagy a családjuk egyik-másik tagjának történetét kutatják, támogatják a helyi közösségek, és a *Hálózat* éves konferenciáján a hivatásosokkal egyenrangú félként tartanak beszámolót. Az angol feministák fontosnak tartják a korábbi női generációk emlékeit, amit mi félünk felderíteni, feltérképezni, mert a huszadik századi történelem ebben a kelet-közép-európai térségben *olyan volt, amilyen*, és mi félünk attól, hogy a mamánkról vagy a nagymamánkról kiderül valami szégyenletes. Noha azzal, ami történt, bármilyen legyen is, szembe kell tudnunk nézni. Így viszont attól is megfosztjuk magunkat, hogy legyenek példaképeink, akikre felnézhetünk. Egy valamennyire is folyamatos női történelem megkönnyíthetné az érzelmi terheink elviselését.

Ez az egyik, amire Andrea felhívja a figyelmünket, a másik, hogy elsősorban nem egy szűk szakmai, hanem a szélesebb olvasóközönséget érdeklő történelmet kell tudni írni.

Visszatérve még a *Szombat*-ban megjelent sorozatunkra: a szűkös ter-

jedelmi kereteinkbe sok téma és probléma nem fért bele, ezért a női irodalom mibenlétéről 2002-ben tartottunk egy kerekasztal konferenciát, amelyen többek közt *Lugosi Viktória* író és *Fabó Kinga* költő volt a beszélgetőtársunk. De tartottunk több élő vitaműsort is. Mindegyiket azzal a hely- és szerepkereső szándékkal, amelyről az *Esztertáska* rovat indítása kapcsán már beszéltem.

Magának az alapítványnak a létrehozása 2002-ben nem jelentett számunkra komoly változást, ellenben *A zsidó nő* című kiállítás (2002. április 25. – 2002. szeptember 2.) és az azonos című kötet megjelenése a kiállítással párhuzamosan, mérföldkönek volt tekinthető.

– *Milyen szándék vezette a kiállítás rendezőit, és ti, mint Esztertáska Műhely ebben milyen szerepet játszottatok?*

– A kiállításra a *Zsidó Múzeum* vállalkozott, a kurátor és a kötet szerkesztője *Toronyi Zsuzsanna*, a múzeum munkatársa, egyben az *Esztertáska Műhely* alapító tagja. A kötetben az ő bevezetőjén kívül hárman szerepelünk írásainkkal: *Juhász Borbála*, *Pető Andrea*, és én.

A szándék: pótolni egy hiányt. Legalábbis megtenni ehhez a kezdő lépéseket. A zsidó nők így, külön kategóriaként, nem szerepelnek a történelemkönyvekben, a modern magyar zsidó történelemmel foglalkozó összefoglalókban sem. Holott – és ez az, amit a kiállítás és a kötet egyaránt, illetve egyik a másikkal kiegészítve bizonyít – az 1867-es zsidó emancipációtól kezdve, a huszadik század harmincas-negyvenes éveinek kényszerű disszimulációjáig a nők szerepe korántsem elhanyagolható. Sokan a családi életben, a gyereknevelésben, a család kulturális tevékenységének szervezésében játszottak meghatározó szerepet, vagy a hagyományos szerepkörhöz kötődve a jótékonyági egyesületekben váltak fontosakká, hiszen a betegápolás és az elesettekről való gondoskodás hagyományosan női feladat volt, szerves része a vallási tradíciónak. De a zsidó lányok már a huszadik század kezdetén ott találhatók az egyetemeken, nagy ambícióval tanulnak, és sokan vesznek részt közülük avantgárd művészeti, társadalmi, emancipációs, sőt feminista mozgalmakban.

A kiállításon bemutatott és a könyvben felsorolt, rövid életrajzi adatokkal jellemzett zsidó entellektüel nők közt ott találjuk a pszichoanalízis úttörőit, továbbá írókat, festőket, színészeket, énekeseket, fotósokat, tudósokat, muzikusokat, sportolókat. *Alpár Gitta* és *Fischer Anni*, *Bálint Alice* és *Vágó Márta*, az *Elek nővérek* és *Székely Éva*, hogy csak néhányukat említsem. Am a lista korántsem teljes.

Mi, mint említettem, az írásainkkal szerepeltünk a kötetben. *Juhász Borbála* rövid tanulmányt írt a zsidó nők egy olyan csoportjáról, amelyek tagjai a huszadik század első harmadában fejtették ki tevékenységüket, részben a polgári feminista, részben a szociáldemokrata mozgalomban.

Pető Andrea tanulmánya a zsidó nők előtt megnyíló tanulási és emancipációs lehetőségekről, politikai szerepvállalásuk vallási gyökereiről szól. A saját tanulmányomban, amiből főntebb már idéztél, *Az eltűnt író-nők nyomában* (*Tűnődések a magyar zsidó irodalom női feléről*) valóban a tűnődéseimet, a kérdéseimet fogalmazhattam meg. Arról, hogy a nők huszadik században megélt élményeiről, rendkívül változatos élethelyzeteiről szinte semmi nincs megörökítve. A zsidó származású írónők műve-

iben el volt rejtve a zsidóságuk. És itt megint állhatna egy hosszú lista, *Altai Margittól Vészi Margitig*, de említsük meg köztük *Dénes Zsófiát* és *Péchy Blankát*; az előbbi hosszú élete során Adyhoz fűződő kapcsolatáról írt, az utóbbit a színészetén kívül a nyelvművelő tevékenységéről ismerjük.

Miért hiányzik a nő a magyar zsidó irodalomból?

Miért hiányzik a zsidósághoz fűződő kapcsolatuk a zsidó írók írásaiból?

És miért hiányoznak a nők írásai, néhány kivételtől eltekintve a holokausztról?

A nyugati világban, nagyon is érthető módon, a holokauszt-elbeszélések alkotják a női írások túlnyomó többségét. Van köztük valódi irodalom, és van köztük olyan, amely az úgynevezett oral history, a szóbeli emlékezet műfajába tartozik. A holokauszt-elbeszéléseket kutatók tudják, hogy a nők visszaemlékezéseiben másféle nézőpont és másféle hang érvényesül, mint a férfiakéban, ami gazdagabbá, teljesebbé teszi a holokausztról való, teljesnek soha nem tekinthető tudásunkat.

Hiányoznak az anyák, nagyanyák történetei, a túlélők útkereséseiről, identitásválságairól szóló művek, a holokauszt második generációjának írásai.

– *Ez inspirált benneteket arra, hogy a nőket az Elmeséletlen történetek megírására ösztönözzétek?*

– Igen. A családomban is hallottam történetek töredékeit, amelyek nagyon izgalmasak voltak, de ha az ember kérdezősködni kezdett, akkor az elbeszélő bezárkózott. Azt gondoltuk, ha nincsenek megírva, akkor meg kell írni. Leültünk beszélgetni erről a WIZO, a nemzetközi zsidó női szervezet magyarországi képviselőivel, de nem kristályosodott ki, hogy milyen írásokat várjunk. Meghirdettük így: *Elmeséletlen történetek*, minden egyéb jelző nélkül. És úgy látszik, beletaláltunk valamibe, ami már nagyon is megérett, vagy, mintha fölemeltünk volna a folyó előtt egy zsilipet, áradni kezdtek a történetek, sok írás született. Az első felolvasást *A zsidó nő* kiállítás zárónapján tartottuk, most már túl vagyunk a harmadikon, és április 10-ére tűztük ki a negyediket. Folyamatosan gyűlnek az írások, folyamatosan nő a felolvasások közönsége. Nem is annyira a hivatalos közlemények, felhívások hatására, hanem a személyes kapcsolatok révén. Elgurítottunk egy hógolyót, ami lavinává nőtt.

Az írások többsége a holokauszttal foglalkozik, ám a szerzők között ma már a fiatalabbak, a harmincas–negyvenes korosztály tagjai is képviseltetik magukat, s nekik másról szólnak a történeteik. Küldenek írásokat külföldről, tengerentúlról, Ausztráliából. Tulajdonképpen már együtt van egy kötetrevaló anyag, a bostoni *Brandeis University* női kutatóközpontjától pályázat útján nyertünk pénzt egy magyar–angol, tehát kétnyelvű kötet megjelentetésére, de még mindig készülnek írások, fantasztikus történetekre derül fény. Egy Torontóban élő egyetemi oktatónőnek az édesanyja a halála előtt árulta el, hogy zsidó. A lánya hazajött Magyarországra, elkezdett magyarul tanulni, kutatta az anyja itthoni életének nyomait, és megtalálta a leveleit, a naplóit. A háború alatt bálokról írt, összejövetelekről, és semmit arról, hogy a zsidókkal mi történik! Naplók, memoárok kerülnek elő, kigyózik a történetfolyam. Előbb-utóbb

mégis le kell zárni, ki kell tenni a végső pontot. Erre előreláthatólag nyáron kerítünk sort.

– *Hogy tudod meghatározni a helyeteket itthon, a női és a zsidó szervezetek közt? Milyen itthoni, és milyen külföldi szervezetekkel álltok közelebbi kapcsolatban?*

– Az első kérdésre a válasz egy bon mot: a női szervezeteknek túlságosan zsidók vagyunk, a zsidó szervezeteknek pedig túlságosan nők. Következésképpen a kétféle szerveződés perifériáján foglalunk helyet. Ennek valamennyi, legfőként anyagi értelemben vett hátrányával. Itthon nincs részünk semmiféle állandó támogatásban. Talán majd jövőre, ha az alapítvány már két éves múltra tekinthet vissza, akkor pályázhatunk itthon is.

Sajnálatos módon a *Szombat*-tal megromlott a kapcsolatunk. Ők egy hagyományos női szerepkörrel foglalkozó rovatot szántak nekünk, az *Esztertáska* azonban a jelenről szól, szekuláris felfogásban, és nagyon női szemszögből.

Így hát egyelőre közlési lehetőség nélkül maradtunk, és most törjük a fejünket, hogy mivel tudnánk pótolni. Lapot kellene indítani? Évkönyvet szerkeszteni? Az utóbbinak nagyobb a realitása.

Tagja vagyunk annak a *Női Konzorciumnak*, amely az újonnan megnyílt *Nőház* létrehozására és működtetésére szerveződött.

Jó kapcsolatban vagyunk a *Magyar Narancs Tűsarok* mellékletét író-szerkesztő csapattal, a *Közgazdaságtudományi Egyetem Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központjának* kutatóival, a zsidó ifjúsági csoportokkal, távolról rokonszenvezünk egy ortodox zsidó értelmiségiekből álló társasággal.

Külföldi kapcsolataink között meg kell említenem a Berlinben működő *Bet Debra* zsidó női szervezetet, amely két évente tart nemzetközi konferenciát. Ez egy hallatlanul színes és érdekes forgatag, ahol a legkülönbözőbb vallási és szekuláris felfogású, rendkívül nyitottan gondolkodó, életszerű, rugalmas magatartású nő találkozik. A 2003-as, fantasztikus hangulatú konferenciát a berlini főpolgármester-helyettes nő nyitotta meg. Az eseményt a város finanszírozta, magát a szervezetet is rendszeresen támogatják.

Számunkra nagy megtiszteltetés, hogy a következő, a 2005-ös konferencia megrendezésével bennünket bíztak meg. Ezt majd összekapcsoljuk egy újabb, bár a 2002-esnél kisebb méretű, a zsidó nőkről szóló kiállítással, amelynek a *Lauder* iskola ad helyet.

Van kapcsolatunk Hollandiával, ahová név szerint, *Esztertáskaként* kaptunk meghívást, az utrechti egyetem *Genderstudies* tanszékén mutatkoztunk be.

– *Milyen terveitek vannak a jövőre vonatkozóan?*

– Tervezünk egy kerekasztal beszélgetést azzal kapcsolatban, hogy ma művészettörténészek egy csoportja *Anna Margitról*, *Gedő Ilkáról*, sőt, az utolsó korszakát tekintve, *Chagallról* is azt állítja, hogy giccsfestők. Pető Andrea ezzel a felfogással egy könyvrecenziójában vitába szállt, de úgy látjuk, a téma ennél mélyebb elemzést és nagyobb nyilvánosságot érdemel. Március végén vetítünk a filmklubunkban egy dokumentumfilmet *Frida Kahlórról*, a híres mexikói festőnőről, így az ő művészetét is

bevehetjük a csomagba. A kerekasztal beszélgetés alkalmas arra, hogy felsorakoztassuk az érveket és ellenérveket általában, az „emocionális”, figuratív női képzőművészettel kapcsolatban.

Szeretnénk egy antológiát összeállítani (magyar) zsidó írók holokauszt utáni irodalmi műveiből, a szövegeken kívül a szerzőkkel készített interjúkat is közölnénk.

A felsoroltakon kívül tervezzük két nagyobb témakör feldolgozását. Az egyik: az anya–lány kapcsolat. Az anya, aki fölöttünk hatalommal rendelkezik, aki ránk nehezédhet, vagy elhanyagolhat minket, de aki valamennyiünk életében-sorsában meghatározó szerepet játszik, s ezért a vele való kapcsolatunk mindenképpen elemzésre érdemes. Ilyesmit első-sorban nem profiktól várunk, hanem az *Elmeséletlen történetek* szerzőihez hasonlóan bárkitől, aki ehhez hajlandóságot érez.

A másik nagyobb témakör: a zsidó nők szerepe és helyzete a huszadik századi baloldali, cionista és kommunista mozgalmakban. Ez fontos, érdekes, és egyben, a történelem fordulatait tekintve roppant kényes téma. Már nincsenek sokan életben a mozgalmakban résztvevők közül. Azok, akik még beszélhetnek a múltjuknak erről a szakaszáról, a nyolcvanadik évük körül járnak. Megszólaltatásukra már nincs sok idő.